

personal factors of the child and his or her psychological readiness for solution of conflict situations. One of the most common factors of desadaptation of primary schoolchildren is anxiety. We consider the notion of «anxiety» in different perspectives, its levels and the prerequisites of appearance. Age features of anxiety and basic conditions for effective adaptation of younger schoolchildren in the studding process are detected. The emergence and consolidation of anxiety is connected with dissatisfaction of the age needs of a child, but the stable basis of personality anxiety becomes in a teenage age, mediated with features of «Self-concept» and self-attitude. It is determined that every year in younger schoolchild are fixed such characteristics as prudence, seriousness, care, emotional balance and adequate regulation of their own behaviour. Also it is acquired the ability to assimilate and follow the rules and standards of behaviour, integrity and responsibility for own actions. Anxious tendencies, however, decrease with time and form the ability to overcome the negative effects of anxiety, the ability to control the destructive emotional experience, ability to perceive criticism. Age features of anxiety and basic conditions for effective adaptation of younger schoolchildren in the studding process are detected.

Key words: younger schoolchild, stress, anxiety, adaptation.

УДК 159.922.73

Н.О. ЯЦЮК

ПРОБЛЕМА МОРАЛЬНОЇ РЕФЛЕКСІЇ У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

У статті здійснено аналіз сучасного стану дослідження проблеми моральної рефлексії. Висвітлено основні підходи до розуміння ролі рефлексії у детермінації моральної поведінки. Об'єктами моральної рефлексії є регулятивні підстави поведінки людини. Рефлексія, впливаючи на них, здійснює впливи і на характеристики поведінки. Розкрито функції моральної рефлексії у процесі здійснення морального вибору. Рефлексія дозволяє звільнитись від влади обставин, за рахунок найбільш повного усвідомлення моральної ситуації, себе та іншого в ній.

Ключові слова: моральна свідомість та самосвідомість, рефлексія, моральна рефлексія.

Постановка проблеми. Проблема дослідження моральної рефлексії набуває особливої значущості у сучасних життєвих реаліях, які зумовлюють ситуацію екзистенційного та ціннісного вакууму для багатьох людей. Пошук внутрішнього ресурсу, який дозволяє бути автором і творцем власного життя, є фактично єдиним способом подолання духовно-моральної кризи. Психологічним механізмом становлення особистісної моральної автономності є моральна рефлексія, яка останнім часом є предметом актуальних наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень. Специфіка рефлексії як психологічного феномену у тому, що вона присутня у різних процесах внутрішнього світу людини, що зумовлює виокремлення її видів: інтелектуальної, управлінської, кооперативної, комунікативної, особистісної, моральної тощо. Фундаментальні основи дослідження моральної рефлексії закладені у роботах сучасних українських вчених І.Д. Беха, М.Й. Боришевського, І.С. Булах. Важливі положення про рефлексію як механізм моральної свідомості та самосвідомості сформульовані Р.В. Павелківим, що визначає теоретико-методологічну основу нашого дослідження.

Мета статті – здійснити аналіз моральної рефлексії та її функцій у процесі здійснення особистісної морального вибору.

Виклад основного матеріалу. Особистісна рефлексія розуміється як процес переосмислення, як механізм не тільки диференціації в кожному розвиненому та унікальному людському «Я» його різних підструктур, але й інтеграції «Я» у неповторну цілісність. Рефлексія виступає як дослідницький акт, спрямований на себе як на суб'єкта життєдіяльності. Основним проявом особистісної рефлексії є рефлексивний аналіз, тобто самоаналіз, що призводить до отримання нового знання про себе. Водночас рефлексивний аналіз може розглядатись як критерій наявності рефлексії.

Особистісна рефлексія спрямована на власне «Я» суб'єкта, на усвідомлення смислів, ставлень, конфліктів. Рефлексія виступає як родова здатність людини, що проявляється у зверненості свідомості на себе, на внутрішній світ людини, на її місце у взаєминах з іншими, на форми та способи пізнавальної та перетворювальної діяльності. За В.І. Слободчиковим, здатність відокремити в уявленні себе, своє «Я» від життєвого оточення, зробити себе, свій внутрішній світ, свою суб'єктність предметом осмислення, а на основі цього – предметом практичного перетворення, вдосконалення, є фундаментальною характеристикою способу буття людини. Саме ця здатність визначає межу, що розділяє світ тварин та світ людей [11, с. 372].

Рефлексія виступає як розрив, як вихід людини з повної поглиненості безпосереднім процесом життя для вироблення відповідного ставлення до нього. У найбільш загостреній формі ця думка висловлена у С.Л. Рубінштейна: «Існує два основних способи буття людини, відповідно, два ставлення її до життя. Перший – життя, що не виходить за межі безпосередніх зв'язків. Тут людина вся всередині життя, будь-яке її ставлення – це ставлення до окремих явищ, але не до життя в цілому. Відсутність такого ставлення до життя в цілому пов'язана з тим, що людина не виключається з життя, не може зайняти мислено позицію поза ним для рефлексії над ним. Це є існуюче ставлення до життя, але не усвідомлюване як таке.

Другий спосіб буття пов'язаний з появою рефлексії. Вона ніби призупиняє, перериває безперервний процес життя і виводить людину мислено за його межі, людина ніби займає позицію поза ним. Це вирішальний, поворотний момент. Тут закінчується перший спосіб існування. З появою рефлексії пов'язане філософське осмислення життя. З цього моменту, власне, й постає проблема відповідальності людини в моральному плані, відповідальності за все здійснене і все згадане" [9, с. 351-352]. У становленні людини як суб'єкта життя вирішальної ролі набуває рефлексія. Власне, рефлексія не може безпосередньо виявити або змінити обставини життя особистості. Здійснюючи змістовну саморефлексію людина може вплинути на ціннісно-смыслову позицію "Я" у значущій для неї життєвій сфері чи ситуації. Рефлексуючи, особистість може змінити рівень своєї самостійності, воління, сили "Я". Людина, завдяки рефлексії, може поглибити, розширити, збагатити особистісні смисли того, що вона здійснює [13, с. 126-127]. Рефлексія виступає як умова розвитку внутрішнього світу особистості, уміння контролювати та регулювати свої дії. Оволодіваючи рефлексивними прийомми, від дій, що здійснюються під впливом безпосередніх спонук, людина переходить до вчинків, які здійснюються за певними мотивами, тобто спонуками усвідомленими, оціненими, прийнятими людиною у якості підстав, поведінки.

Важливим моментом для з'ясування сутності особистісної рефлексії є розрізнення функцій "Я – виконавця" та "Я – контролера". Така диференціація дозволяє суб'єкту здійснювати саморегуляцію поведінки, забезпечує відповідність якостей, уявлень про себе здійснюваним вчинкам. Рефлексія розглядається у контексті проблеми свідомості та самосвідомості. Серед виділених В.П. Зінченком функцій свідомості – відображувальної, креативної, регулятивної – рефлексивна визначається як основна. Рефлексія – родова здатність людини, що вирізняє її поміж інших живих істот та характеризує сутність свідомості та самосвідомості. Рефлексія, що проявляється у зверненні свідомості на саму себе, на внутрішній світ людини, ставить не тільки питання "Хто я?", "Який Я?". Завдяки рефлексії, свідомість знаходиться у постійному пошуку смислу буття, життя, діяльності. Об'єктами рефлексії виступають і відображення світу, і мислення про нього, підстави та способи регуляції людиною власної поведінки, дій, вчинків, самі процеси рефлексії та власна свідомість особистості [6].

За М.Й. Боришевським, рефлексивність – це "глобальна змістовна функціональна характеристика саморегулювання. Вона забезпечує індивіду можливість інтегрувати в собі одночасно дві функції: функцію суб'єкта поведінки та функцію об'єкта управління [4, с. 23]. Рефлексивність саморегуляції поведінки забезпечує здатність людини до критичного осмислення своїх особливостей та можливостей. Наявність в образі "Я" негативних характеристик, що підкріплюється результатами об'єктивного самопостереження, народжує адекватну самооцінку і спонукає до цілеспрямованої саморегуляції поведінки.

На основі рефлексії формується здатність людини співвідносити свої вчинки з якостями особистості. Про це пише З. Заборовський. Він виділяє дві форми самосвідомості – внутрішню та зовнішню, що належать до різних аспектів функціонування "Я". Внутрішня самосвідомість спирається, переважно, на інформацію більш чи менш суб'єктивну. Вона часто має конкретно-образний характер. Зовнішня самосвідомість відноситься до інформації більш об'єктивованої, що стосується, наприклад, стосунків з іншими, власної діяльності, її результатів. Ця інформація часто має понятійний характер. Внутрішня самосвідомість пов'язана з постійним безпосереднім контактом з власними судженнями (почуттями, бажаннями), що створює більш особисте, але одночасно і більш об'єктивне ставлення до себе. Зовнішня самосвідомість є опосередкованим та об'єктивованим ставленням до себе. За З. Заборовським, особливою формою самосвідомості, яка знаходиться на межі внутрішнього та зовнішнього, є рефлексивна самосвідомість. Вона базується на когнітивній переробці та інтеграції різноманітної інформації, що стосується власної особистості. Джерела цієї інформації – аналіз, синтез, причинно-наслідкове та генетичне мислення. З. Заборовський наголошує на особливому значенні когнітивного чинника у рефлексивній самосвідомості, що забезпечує критичне самооцінювання, самоаналіз, "відкриває" механізми власної поведінки. Це створює умови для ефективного самоконтролю та всебічного розвитку особистості [14, с. 92]. Таким чином, рефлексивна самосвідомість забезпечує саме причинно-наслідковий та генетичний аналіз як власної особистості, так і стосунків з іншими людьми; поведінки в різноманітних ситуаціях.

Не дивлячись на те, що рефлексивність є визначальною характеристикою всіх складових самосвідомості, неправомірно ототожнювати її зі структурними компонентами самосвідомості (зокрема, з самопізнанням). На це звертають увагу вчені, що займаються дослідженням проблеми рефлексії у психології і філософії. Зокрема, Г.А. Антипов вказує, що рефлексія не збігається з пізнанням людиною самої себе, оскільки самопізнання може бути і не рефлексивним. Спрямовуючись саме на внутрішній досвід, вона виступає лише вихідним пунктом руху пізнання, а кінцевими є досвід, поведінка та діяльність людини [1].

Подібну думку висловлюють С. Sedikides та J.J. Skowronski: "Особистісна рефлексія – це активне та внутрішньо мотивоване розмірковування; виникає як спроба надати певного значення, смислу подіям, а не як бездумний збір фактів, що стосуються власного "Я" [15, с. 246]. Результати рефлексивної діяльності можна зафіксувати за тими змінами, що відбуваються у діяльності та поведінці людини. Самі ці зрушення не є рефлексією, вони виступають як її об'єктивація. Традиційно об'єктивація вважається одним з компонентів, що завершують рефлексивний процес.

Об'єктивація забезпечує "активну затримку та перетворення однієї з ланок зупиненої поведінки на самостійний предмет пізнання". Нерозривний зв'язок рефлексивного процесу з об'єктивацією дозволяє будувати свою поведінку як предмет власного дослідження. Способи побудови такого предмета і є формою

існування рефлексії. Об'єктивація як компонент рефлексивного процесу є наслідком трансформацій, що відбуваються у смисловій сфері людини, а не наслідком впливу зовнішніх чинників, що змушують зупинити діяльність. Об'єктивація є необхідним моментом рефлексії конструктивної. Без об'єктивації рефлексія стає "руйнівною, роз'їдає всіх і вся, продовжується до безкінечності" [7].

У літературі (як художній, так і психологічній) можна зустріти опис людини з такою організацією самосвідомості, для якої характерна орієнтація на ізоляцію від зовнішнього світу, конфлікт з суспільством. Розрив зовнішніх зв'язків компенсується інтенсивною автокомунікацією. Діалогом з собою, рефлексією. Тим самим може сформуватись досить розвинений духовний світ індивіда, але для суспільства, для оточуючих така людина є втраченою, поки не знайде спосіб виявити свої надбання в спілкуванні з іншими.

Новітні дослідження рефлексії показують, що вона виступає механізмом розвитку різних психічних процесів: свідомості, мислення, діяльності, поведінки, особистісного розвитку, спілкування тощо.

За визначенням І.Д. Беха, моральна рефлексія "передбачає здатність індивіда усвідомлювати свої спонуки, передбачати результати вчинків з урахуванням власної позиції та позиції інших людей, здатність узгоджувати мету із засобами її досягнення" [3]. Рефлексія розглядається як унікальний феномен психіки людини, що породжує певне ставлення до себе і до результатів своєї діяльності та поведінки.

Зупинимось детальніше на особливостях моральної рефлексії. Специфіка рефлексії полягає в тому, що вона не тільки відображає свої об'єкти, а й здатна впливати на них, конструктивно змінювати їх властивості. У випадку моральної рефлексії, її об'єктами виступають регулятивні підстави поведінки людини. Рефлексія, впливаючи на них, починає впливати і на характеристики самої поведінки. Як мета та ідеал виховних зусиль в плані морального розвитку виступає альтруїстична поведінка особистості на протигагу. Альтруїзм – одна з провідних етичних категорій, "моральний принцип, що передбачає співпереживання іншим, безкорисливе служіння їм та готовність до самозречення заради їх блага і щастя" [12, с. 15]. Альтруїстичні ідеали стверджують право та обов'язок особистості брати на себе відповідальність та діяти у відповідності зі своїми уявленнями про найкраще, спонукають індивіда ставити себе на місце іншого, емоційно переживати його стан.

У філософській літературі підкреслюється, що фактично альтруїстична поведінка передбачає самозречення, відмову від власних інтересів. Проте, як показують сучасні, власне психологічні дослідження, суперечність між альтруїзмом та егоїзмом розв'язується через відповідальність. Як зауважує А.К. Славська, саме відповідальність звільняє суб'єкта від контролю та влади обставин, оскільки особистість сама стає суб'єктом реалізації необхідності. Відповідальність передбачає, що особистість наперед гарантує, що подолає труднощі, розв'яже суперечності власними силами. Це вимагає перетворення особистості з об'єкта контролю на суб'єкт самоконтролю, оволодіння саморегуляцією та самоорганізацією власної поведінки. І тут на перший план виступає моральна рефлексія, яка дозволяє впливати на регулятивні підстави поведінки та конструктивно змінювати їх [10]. Ситуації морального вибору загострюють суперечність між альтруїстичною та егоїстичною тенденціями. Розв'язання моральних колізій у відповідності з етичними ідеалами альтруїзму вимагає, на нашу думку, розвиненої моральної рефлексії. Рефлексія дозволяє критично ставитись до себе і переглядати власні моральні позиції та особистісні якості. Але моральну рефлексію не слід розглядати лише як зосередженість на собі, на власних станах, думках, переживаннях. Ситуація морального вибору передбачає участь принаймні двох осіб, тому моральна рефлексія є діалогічним утворенням. Вона забезпечує як переосмислення суб'єктом власної позиції, так і співставлення її з позицією іншої людини; дозволяє робити припущення щодо наслідків своєї поведінки та можливої реакції інших людей. У ситуації зіткнення власних інтересів та інтересів іншої людини розв'язання конфлікту на основі принципу альтруїзму можливе завдяки включенню рефлексивного процесу. Рефлексія дозволяє здійснити оцінку власного становища як більш привілейованого порівняно з становищем іншої людини. Така оцінка не є лише виявом співпереживання, емпатійного ставлення до іншої людини, вона виявляється результатом рефлексивного процесу, хоча емпатія і містить в собі зачатки здатності до рефлексії, яка дозволяє особистості усвідомлювати себе та інших, коректує знання про себе та інших. Рефлексія та емпатія не виключають один одного. Рефлексія виростає з емпатії, але не заперечує, не руйнує її, за умови, якщо рефлексія об'єктивована, якщо результати рефлексивного процесу знаходять реалізацію в поведінці людини. Рефлексія дає можливість висловити, "прожити" про себе всю палітру моральних почуттів, сподівань, намірів, вагань, прагнень. Селективна здатність рефлексії дозволяє звільнитись від влади обставин, за рахунок найбільш повного усвідомлення моральної ситуації, себе та іншого в ній. Як зауважує І.Д. Бех, результат рефлексивного процесу мусить емоційно переживатись, адже часто саме лише усвідомлення ситуації та необхідності діяти відповідно до загально визнаних норм не призводить до відповідного вчинку. Рефлексивний процес повинен "власною силою викликати емоцію, яка забарвила б його результат" [2, с. 53].

Таким чином, в моральній активності людини, одна з функцій рефлексії полягає у створенні зв'язку між усвідомленням моральної ситуації та її вимог, а також реалізацією відповідної поведінки. Крім того, рефлексія дозволяє налагодити "місток", який з'єднує моральну сферу особистості та психіку інших людей. Людина не може жити без інших, а істинно моральне ставлення до оточуючих передбачає, що інший стає центром уваги як унікальна індивідуальність. Моральна рефлексія забезпечує децентрацію суб'єкта моральної поведінки. Рефлексія як можливість виходу за межі наявної ситуації дає змогу усвідомлювати її, мотиви власних дій, свій стан, актуалізувати свої знання, оцінити власний вчинок, а також з'ясувати позицію партнера по взаємодії, зрозуміти його стан.

Важливими в контексті нашого дослідження є розмірковування І.С. Булах, яка підкреслює виокремлення у визначенні моральної рефлексії таких акцентів: „моральна рефлексія – це осмислення та переосмислення особистістю взаємодій з точки зору належного та ціннісного” [5, с. 170].

За Р.В. Павелківим, рефлексивність – найважливіша особливість людської свідомості, без якої взагалі неможливе її нормальне функціонування. Завдяки моральній рефлексії здійснюється перехід від моральних цінностей до мотиву, а потім – до психічного і навпаки. Моральна рефлексія знаменує досягнення суб’єктом саморегулятивного рівня морального розвитку [8].

Висновок. Роль рефлексії, яку вона виконує у процесі реалізації людиною моральної поведінки, спонукає до виділення в межах особистісного аспекту рефлексії її особливого підвиду – рефлексії моральної. Розвинена моральна рефлексія дає можливість людині усвідомлювати себе суб’єктом саморегуляції поведінки, виконуючи такі функції: рефлексивний вихід за межі ситуації міжособистісної взаємодії з метою її всебічного аналізу; рефлексивне проникнення у світ іншої людини, її почуттів, переживань, цінностей; прогнозування наслідків вчинку для себе та для оточуючих; моральна рефлексія дає можливість аналізу не тільки сфери власних спонук поведінки та діяльності, але й дозволяє людині встановити зв’язок з цінностями вищого порядку; моральна рефлексія забезпечує актуалізацію своїх знань, оцінку своїх можливостей щодо здійснюваного вчинку; моральна рефлексія гармонізує мотиваційну сферу особистості; рішення про альтруїстичний вчинок приймається таким чином, що людина не відчуває напруження чи дискомфорту через незадоволення своїх інтересів.

Список використаних джерел

1. Антипов Г.А. Философская рефлексия и природа идеального / Г.А. Антипов // Проблемы рефлексии. Современные комплексные исследования. – Новосибирск: Наука, 1987. – с. 20-26.
2. Бех І.Д. Від волі до особистості / І.Д. Бех. – К.: Україна – Віта, 1995. – 202 с.
3. Бех И.Д. Психологические основы нравственного развития личности: дисс... д-ра психол. наук / Бех Иван Дмитриевич. – К., 1992. – 320 с.
4. Боришевский М.И. Развитие саморегуляции поведения школьников: дисс. ... д-ра психол. наук в форме доклада / Боришевский Мирослав Иосифович. – К., 1992. – 77 с.
5. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітка: Монографія / І.С. Булах – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. – 340 с.
6. Зинченко В.П. Миры сознания и структура сознания // Вопросы психологии / В.П. Зинченко. – 1991. – № 2. – С. 15-36.
7. Огурцов А.П. Альтернативне модели анализа сознания : Рефлексия и понимание / А.П. Огурцов // Проблемы рефлексии. Современные комплексные исследования. – Новосибирск: Наука, 1987. – с.13-19.
8. Павелків Р.В. розвиток моральної свідомості та самосвідомості у дитячому віці. Монографія / Р.В. Павелків – Рівне: Волинські обереги, 2004. – 248 с.
9. Рубинштейн С.Л. Человек и мир. / С.Л. Рубинштейн. – Спб.: Питер, 2012. – 224 с.
10. Славская А.А. Соотношение эгоцентризма и альтруизма личности : интерпретации // Психологический журнал / А.А. Славская – 1999. – т. 20 – №6. – С.13-23.
11. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности / В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев. – М.: Школа –Пресс, 1995. – 384 с.
12. Словарь по этике / Под ред. А.А. Гусейнова и И.С. Кона. – 6-е изд. – М.: Политиздат, 1989. – 447с.
13. Старовойтенко Е.Б. Жизненные отношения личности / Е.Б. Старовойтенко. – К.: “Либидь”, 1992. – 216 с.
14. Zaborovski Z., Psyhospolechne problemy funkcionjwanya samoswiadomosci // Studia filosoficzne. –1986 – № 5 (246) – p.83-97.
15. Sedikides C., Skowronski J.J. On the sources of self-knowledge the perceived primacy of self-reflection // J. of social and clinical psychology. 1995. – V. 14– №3 – p. 244- 270.

References

1. Antipov G.A. Filosofskaja refleksija i priroda ideal'nogo / G.A. Antipov // Problemy refleksii. Sovremennye kompleksnye issledovanija. – Novosibirsk: Nauka, 1987. – s. 20-26.
2. Beh I.D. Vid voli do osobystosti / I.D. Beh. – K.: Ukrai'na – Vita, 1995. – 202 s.
3. Beh I.D. Psihologicheskie osnovy нравstvennogo razvitija lichnosti: diss... d–ra psihol. nauk / Beh Ivan Dmitrievich. – K., 1992. – 320 s.
4. Borishevskij M.I. Razvitie samoreguljaccii povedenija shkol'nikov: diss. ... d–ra psihol. nauk v forme doklada / Borishevskij Mirosлав Iosifovich. – K., 1992. – 77 s.
5. Bulah I.S. Psihologija osobystisnogo zrostantnja pidlitka: Monografija / I.S. Bulah – K.: NPU im. M.P.Dragomanova, 2003. – 340 s.
6. Zinchenko V.P. Miry soznaniija i struktura soznaniija // Voprosy psihologii / V.P. Zinchenko. – 1991. – № 2. – S. 15-36.
7. Ogurcov A.P. Al'ternativne modeli analiza soznaniija : Refleksija i ponimanie / A.P. Ogurcov // Problemy refleksii. Sovremennye kompleksnye issledovanija. – Novosibirsk: Nauka, 1987. – s.13-19.

8. Pavelkiv R.V. rozvytok moral'noi' svidomosti ta samosvidomosti u dytjachomu vici. Monografija / R.V. Pavelkiv – Rivne: Volyns'ki oberegy, 2004. – 248 s.
9. Rubinshtejn S.L. Chelovek i mir. / S.L. Rubinshtejn. – Spb.: Piter, 2012. – 224 s.
10. Slavskaja A.A. Sootnoshenie jegocentrizma i al'truizma lichnosti : interpretacii // Psihologicheskij zhurnal / A.A. Slavskaja – 1999. – t.20 – №6. – S.13-23.
11. Slobodchikov V.I., Isaev E.I. Osnovy psihologicheskoy antropologii. Psihologija cheloveka: Vvedenie v psihologiju sub'ektivnosti / V.I. Slobodchikov, E.I. Isaev. – M.: Shkola –Press, 1995. – 384 s. Slovar' po etyke / Pod red. A.A. Gusejnova y Y.S. Kona. – 6-e yzd. – M.: Polytyzdat, 1989. – 447 s.
12. Slovar' po jetike / Pod red. A.A. Gusejnova i I.S. Kona. – 6-e izd. – M.: Politizdat, 1989. – 447 s.
13. Zaborovski Z., Psyhospolechne problemy funkcyonjwanya samoswiadomosci // Studia filosoficzne. –1986 – № 5 (246) – p.83-97.
14. Sedikides C., Skowronski J.J. On the sources of self-knowledge the perceived primacy of self-reflection // J. of social and clinical psychology. 1995. – V.14– №3 – p. 244-270.

Резюме. В статье проанализировано современное состояние проблемы моральной рефлексии. Освещены основные подходы к пониманию роли рефлексии в детерминации морального поведения. Объектами моральной рефлексии являются регулятивные основания поведения человека. Рефлексия, влияя на них, влияет и на характеристики поведения. Раскрыты функции моральной рефлексии в процессе осуществления морального выбора. Рефлексия позволяет освободиться от власти обстоятельств за счет наиболее полного осознания моральной ситуации, себя и другого в ней.

Ключевые слова: моральное сознание и самосознание, рефлексия, моральная рефлексия.

Summary. Problem of researching of moral reflection is of particular importance in modern life realities, which leads to a situation of existential and value vacuum to many people. Search of internal resources, allowing a person to become to become the author of his own life; it's an only way to overcome the moral and spiritual crisis. Moral reflection is a Psychological mechanism of personal autonomy formation, which is the subject of current researches. The purpose of the article to make analysis of moral reflection and its functions in the process of making moral choice by human. Specificity of reflection is that it not only reflects their facilities, but also able to influence them constructively change their properties. In the case of moral reflection, its objects are the regulatory bases of human behavior, reflection also affects behaviors. Situations of moral choice exacerbating conflict between altruistic and selfish behavior. Moral reflection not only provides rethinking own position by person, but it also provides persons comparison with the position of another person; allows person to make assumptions on the consequences of his behavior and possible reactions of others. Developed moral reflection lets human realize himself as subject self-regulation of behavior, making such functions as reflexive exit from borders of interpersonal interaction to make comprehensive analysis; reflective penetration to humans world, his emotions, experiences; predicting the consequences of the act for themselves and others; moral reflection enables analysis not only the scope of personal incentives behavior, but it helps human to communicate with the values of the highest order; moral reflection provides an update of their knowledge, assess their ongoing capacity to act; moral reflection harmonizes motivational sphere of personality; decision to altruistic action is taken so that the person does not feel stress or discomfort because of dissatisfaction with their interests.

Key words: consciousness, moral consciousness, reflection, moral reflection.